

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՌՈՂ Է, ՈՐԸ ՉՈՐ ՊԵՏՔ Է ՊԱՅԵԼ

ՉՈՐԻ ԲԱԼԱՅԱՆ

Հրապարակելով մեր մշտական հեղինակներից Չորի Բալայանի հոդվածը, կուզենայինք նախապես արտահայտել որոշ մտքեր: «Ազգը» քանիցս անդրադարձել է պատմաբան Արմեն Այվազյանի դոկտորական թեզի պաշտպանության ծախողման թեմային՝ ընթերցողներին ներկայացնելով տարբեր տեսակետներ: Խմբագրության ստացած բազմաթիվ արձագանքների մեջ էր նաեւ հայ մտավորականության հայտնի ներկայացուցիչներ Սոս Սարգսյանի, Չորի Բալայանի, Պերճ Չեյթունցյանի եւ Լեւոն Անանյանի նամակը: Շուտով բաց նամակի ժանրով պատասխան ստացվեց ԵՊՀ հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնի դոցենտ Պետրոս Հովհաննիսյանից: Այն ուղղված էր 4 հեղինակներից միայն մեկին՝ Չորի Բալայանին: Ուղերձն ավարտվում է մաղթանքով. «Ճիշտ չէ՞ր լինի արդյոք շարունակելիք զբաղվել հրապարակախոսությամբ, որտեղ դուք ասելիք եւ այն էլ շատ ասելիք ունեք»:

Չընդունելով նման մտահանգումը, մենք այնուամենայնիվ հարկ համարեցինք տպագրել հիշյալ նամակը: Պետք է խոստովանել, որ այսօր ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացվող գրող Չորի Բալայանի նոթերը ոչ այնքան բաց նամակի պատասխանն են, որքան բուռն կերպով ծավալված քննարկումը Այվազյանի թեզի պաշտպանության շրջանակներից դուրս բերելու փորձ: Հիմնավոր է հեղինակի տագնապը հայրենական պատմագրության ճակատագրի առնչությամբ, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ Արեւմուտքի, մասնավորապես ԱՄՆ-ի հայագիտությունը վերջին տարիներին փորձում է խեղաթուրել ոչ միայն Հայաստանի պատմությունը, այլեւ մեր բազմաթիվ ազգային արժեքներ:

Չնայած տեղի ունեցած բոլոր աղետներին, պատմությունը հնարավոր չէ վերափոխել, եւ մեզ մնում է միայն արհաբար նայել նրա աչքերին, որպեսզի այդ աղետներն այլեւս չկրկնվեն:

Մայա Անգելու

2003 թ. դեկտեմբերի 9-ին Հայաստանի ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի նիստերի դահլիճում կայացավ երեսունիննամյա Արմեն Այվազյանի ատենախոսության պաշտպանությունը: Դոկտորական

ատենախոսության թեման լավ հայտնի էր մասնագետ-պատմաբաններին, քանի որ դրանից տակավին ինն ամիս առաջ ատենախոսը հրատարակել էր «Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում» մենագրությունը: Այդ ընթացքում գեթ մեկ բացասական գրախոսություն չի եղել (կար դրական մի արձագանք «Գրական թերթում»): Ճիշտ է, գրքի հեղինակի նկատմամբ վերաբերմունքն արտահայտվեց, ես կասեի, այլ կերպ: Առաջին համաշխարհային հայագիտական համաժողովին, որի աշխատանքներին մասնակցեցին տասնյակ երկրներից ժամանած հայագետներ, չիրավիրվեց Արմեն Այվազյանը, որ հեղինակ է այնպիսի մենագրությունների, ինչպիսիք են «1720-ական թթ. Հայոց ապստամբությունը եւ ցեղասպանական ճնշամիջոցների ենթարկվելու վտանգը», «Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը եւ Հայաստանի ռազմավարական անվտանգությունը», «Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ (քննական տեսություն)», «Հայ զինվորականության պատվովարձականունը (4-5-րդ դարեր)», «Մայրենի լեզուն եւ ազգայնականության սկզբնավորումը (հայկական եւ եվրոպական սկզբնաղբյուրների համեմատական քննություն)», «Հիմնատարրեր Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի», ինչպես նաեւ այլ ուսումնասիրություններ, որոնք հրապարակվել են հայերենով, անգլերենով եւ ռուսերենով: Առաջին համաժողովին չիրավիրվեց մի մարդ, որը Ղարաբաղյան դիմակայության ամենածանր պահին ներկայացնում էր Հայաստանը ԵԱՀԿ-ում, ակտիվ մասնակցություն բերում բանակցային գործընթացներին, պատմության եւ միջազգային հարաբերությունների խնդիրներին նվիրված՝ անգլերենով եւ ռուսերենով դասախոսել է Սան Ֆրանցիսկոյի, Վաշինգտոնի, Սիրակուզի (Նյու Յորքի նահանգ), Բոստոնի, Լոնդոնի, Մանչեսթրի, Էդինբուրգի, Աբերիսվիթի, Ստոկհոլմի, Ուպսալայի, Աթենքի համալսարաններում եւ ինստիտուտներում: Համաժողովի մասնակիցների ցուցակից Այվազյանին դուրս հանելուն, այս, մեղմ ասած, անհեթեթության մասին, տրամաբանական է, որ բուն անդրադարձան հայկական զանգվածային տեղեկատվության միջոցները: Ուստի դժվար չէ կռահել, որ դեռ մինչեւ այդ ցավալիորեն հիշարժան (ոչ միայն ատենախոսի համար) օրը ամպեր էին կուտակվում ապագա հայցորդի գլխին: Եվ զարմանալի ոչինչ չկա, որ ատենախոսությունը, ավելի ճիշտ՝ նրա պաշտպանությունը տապալվեց: Տրամաբանական էր նաեւ այն, որ Արմեն Այվազյանի դոկտորական ատենախոսության տապալումից անմիջապես հետո արձագանքներ եղան ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ սփյուռքում: Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Գեորգ Տեր-Ստեփանյանը,

ծանոթանալով ինտերնետային անդրադարձներին, Կանադայից գրում է. «Ինձ շատ վշտացնում է, որ մենք, արտաքին թշնամիների դեմ համախմբված հանդես գալու փոխարեն, զբաղված ենք ինքնադժգոհմամբ...»: Ընդ որում, ինստիտուցիոնալ գիտնականն ընդգծում է. «Թեեւ ես չեմ կարող նաեւ թաքցնել ուրախությունս, որ Հայաստանում ապրում եւ աշխատում են երիտասարդ գիտնականներ, որոնք չեն փորձում հասնել բարեկեցության ու հաջողության օտարության մեջ, այլ պատրաստ են իրենց իդեալներին հասնելու համար կրել բարոյական եւ նյութական զրկանքներ»: Անդրադարձների մեծ թվի մեջ կար նաեւ նամակ, որ ստորագրել էին Սոս Սարգսյանը, Լեւոն Անանյանը, Պերճ Չեթունցյանը եւ ես: Նամակը լույս էր տեսել «Ազգ»-ում, «Գոլոս Արմենիի»-ում եւ «Հայոց աշխարհ»-ում:

Շուտով «Ազգ»-ը տպեց նաեւ անձամբ խոնարհիս հասցեագրված մի «Բաց նամակ»: Նրա հեղինակը, որ ներկայացնում է ԵՊՀ «Հայոց պատմության ամբիոնը», բացահայտորեն քամահրելով մեր (եւ ոչ միայն մեր) անդրադարձը, որոշել է տերմինաբանության վերաբերյալ հրապարակային մի դաս տալ՝ «պատմագիտություն» եւ «պատմագրություն» հասկացությունները համարելով «բոլորովին տարբեր» ու նրանց միջեւ նշմարել «համակարգային» զանազանություն: Չցանկանալով բանավեճի մեջ մտնել, կուզեի հղել «Բաց նամակի» հեղինակին հանրագիտարանային հրատարակությունները, որտեղ ասվում է, որ պատմագրությունը ոչ միայն «գիտություն է պատմական գիտելիքների զարգացման եւ պատմական հետազոտությունների եղանակների մասին», այլեւ «պատմական երկերի ամբողջություն, ասենք՝ խորհրդային շրջանի պատմագրություն, կիեւյան պետության պատմագրություն»: Առավել լակոնիկ է «Օտար բառերի եւ արտահայտությունների նորագույն բառարանը» (ռուսերեն). «Պատմագրությունը գիտություն է, որն ուսումնասիրում է պատմական գիտելիքների զարգացումը, երբեմն գործնականում նույնն է, ինչ պատմությունը»: Ընդգծել եմ ոչ թե իմ (մեր) ընդդիմախոսին, ինչպես ասում են, «խոցելու» համար՝ նրա կողմից այս երկու հասկացությունները «բոլորովին (!? 2. Բ.) տարբեր» նկատելու եւ «համակարգային» զանազանում դնելու առթիվ, այլ որպեսզի հիշեցնեմ գլխավորը. չէ՞ որ մենք խոսել ենք իրականում այլ, ավելի կարեւոր բանի մասին:

«Բաց նամակն» ավարտվում է թախանձական հորդորով, թե հասցեատերը, այսինքն՝ ես, ավելի լավ կլինի զբաղվեմ հրապարակախոսությամբ, քանզի, ինչպես պնդում է հեղինակը, ես «իրոք, ասելիք եւ այն էլ շատ ասելիք» ունեմ: Ինձ մնում է ընդամենը շնորհակալություն հայտնել խորհրդի համար եւ իսկապես զբաղվել «իմ» հրապարակախոսությամբ, որը, նույն այդ

համաշխարհային հանրագիտարանային հրատարակությունների համաձայն, ներկայացնում է ստեղծագործությունների մի տեսակ, այնպիսի ստեղծագործությունների, որոնք նվիրված են հասարակության այժմեական խնդիրներին եւ ընթացիկ կյանքի երեւոյթներին, եւ որը՝ որպէս հասարակական կարծիքի տարբեր տեսակետների արտահայտման միջոց, կատարում է կարեւոր քաղաքական ու գաղափարախոսական դեր:

Ես կփորձեմ խնդիրը ներկայացնել բացառապէս որպէս հրապարակախոս, իմ առջեւ տեսնելով այն ընթերցողին, որին չի վիճակվել մանրամասնորեն (դա շատ կարեւոր է) ծանոթանալ մեզ բոլորիս հուզող հարցին: Ծանոթանալով Այվազյանի «գործին»՝ ես հաճախ մտաբերում էի իմ ուսուցչի՝ Ռյազանի բժշկական ինստիտուտի վիրաբուժության պրոֆեսոր Բորիս Պավլի Կիրիլլովի բավականին հայտնի խոսքերը. «Կներեք պարզունակության համար, բայց ձեռքս սրտիս դրած կասեմ. թեկնածուական աստիճանը հայցորդին շնորհվում է, եթե իր աշխատանքում նա կարողացել է ընդդիմախոսներին հիմնավորաբար համոզել, որ կարող է զբաղվել գիտությամբ: Իսկ դոկտորականը՝ պայմանով, որ անաչառ կերպով դիտարկվի ոչ միայն պաշտպանության ներկայացված աշխատությունը, այլեւ հայցորդի աշխատանքների ամբողջությունը, գիտության մեջ նրա էական ներդրումը» (ընդգծումն իմն է՝ 2. Բ.):

Ելնելով վիրաբույժ Կիրիլլովի (գուցե ԲՈՅ-ի գրված եւ չգրված կանոնների առումով վիճելի) հայեցակարգից, կուզենայի ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացնել հատվածներ ատենախոսության պաշտպանության ողջ ընթացքում կատարված սղագրությունից (ծայնագրված եւ տեսագրված), հարկավ, բաց թողնելով այն ամենն, ինչ վերաբերում է զուտ գիտական բանավեճին:

Մանվել Չուլալյան, ակադեմիկոս, պաշտոնական ընդդիմախոս, ԵՊՄՅ «Ընդհանուր պատմության ամբիոն»-ի վարիչ. «Արմեն Մարտինի Այվազյանը մեր լայն գիտական հասարակությանը հայտնի է որպէս մի շարք խիստ արժեքավոր աշխատությունների հեղինակ: Ես դրանցից մեկի՝ «Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ» աշխատության մասին «Պատմա-բանասիրական հանդեսում» հոդված եմ հրատարակել: Շատ բարձր մակարդակի աշխատություն է: Եվ ոչ միայն ա՛յդ մեկը: ...Ես շատ բարձր եմ գնահատում նրա ատենախոսությունը... Նա, իրավամբ, պատկանում է այն հայ դեռեւս երիտասարդ պատմաբան մասնագետների շարքին, որին վիճակված է խոշոր դեր կատարել մեր պատմագրության առաջ դրված կնճռոտ հարցերի լուսաբանման բնագավառում: Արմեն Մարտինի Այվազյանը եւ նրա նմանները մեր արդի

հայագիտության ապագան են»:

Հրաչիկ Սիմոնյան, ակադեմիկոս, Մասնագիտական խորհրդի անդամ.
«Պատմության ինստիտուտի ավանդություններից մեկն է եղել, որ երբ քննարկում են բաժիններում դիսերտացիոն աշխատանքը, ապա անպայման հեղինակին կանչում են, հատկապես եթե շատ են դիտողությունները: Բայց այս դեպքում ատենախոսը նույնիսկ տեղյակ էլ չի եղել, թե ի՞նչ են գրում, ինչպես են գրում: Ինչ վերաբերում է ԵՊՀ «Հայոց պատմության ամբիոնին», ես վշտացած եմ ամբիոնի կարծիքի համար, որովհետեւ այսպիսի ցածրորակ, ցածր «պրոբի» կարծիքը պատիվ չի բերում ո՛չ ամբիոնին եւ ո՛չ էլ որեւէ մեկին»:

Հրաչիկ Սիմոնյանը, որ հրաշալի գիտի ատենախոսությունների «արարման» ոչ բարդ խոհանոցը, իր ելույթում զարմանք հայտնեց, իր խոսքերով ասած, այն «ստախանովյան հարվածային աշխատանքի» վերաբերյալ, որի արդյունքում նման դեպքի համար ստացվել է տարօրինակ հաշվարկ՝ «9 կողմ» եւ «1 ձեռնպահ»: Այսպիսին էր ամբիոնի՝ հայցորդի ատենախոսության առթիվ գրված կարծիքի թվաբանությունը: Պարզվում է, որ ամբիոնում ցանկացած ատենախոսություն կարդում են երկու-երեք մարդ: Սիմոնյանն ընդգծում է. «Երեք հոգի էլ չէ, երկու հոգի», ընդամին ավելացնելով. «Երբեք ամբիոնում ատենախոսություններին տված որեւէ կարծիքի վրա մենք թիվ չենք գրել... «պատասխան Չեմբեռլենին» եք տվել, միահամու՛ռ, միաձու՛լլ, էսպես երկաթյա դիսցիպլինայով կարծիք եք գրել: Ես նրան կողմ եմ քվեարկելու, որովհետեւ ես հպարտանում եմ, որ մենք ունենք իր նման երիտասարդ, այսքան բարձր գիտելիքների տեր, այսքան ամուր կամք ունեցող երիտասարդ: Եվ կան երեւի այսպիսիները, որոնց ձեռքում է մեր պատմագրության ապագան»:

Վարդգես Միքայելյան, ակադեմիկոս, Մասնագիտական խորհրդի անդամ.
«Ես դիսերտացիային ծանոթ եմ, ավտոռեֆերատին ծանոթ եմ եւ շատ բարձր կարծիքի եմ: Մենք պետք է կարողանանք գնահատել մեր երիտասարդ կադրերին: Եվ ես հիացած եմ, սա ասում եմ անկեղծ սրտով: Ռոնալդ Գրիգոր Սյունին չէ, որ պետք է որոշի այնտեղ, թե Միքայելյան Վարդգեսն այստեղ ձայն է տալու, թե ոչ»:

Բաբկեն Հարությունյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, ԵՊՀ «Հայոց պատմության ամբիոն»-ի վարիչի պաշտոնակատար, Մասնագիտական խորհրդի նախագահի տեղակալ. «հարցադրումն այնպիսին է, թե դա կապված է ինչ-ինչ աշխատության լույս տեսնելու հետ: Հենց սկզբից ասում եմ. այդ աշխատությունը լույս է տեսել Երեւանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի գիտխորհրդի որոշմամբ, որի նախագահը եղել եմ ես եւ հիմա էլ գտնում եմ, որ այդ

աշխատանքը որպես ատենախոսություն, որպես կուռ գործ շատ ավելի բարձր է, քան այսօր ինչ որ ներկայացված է ատենախոսի կողմից: Խնդիրը չի վերաբերում նրա ունակություններին. որ ինքը ունակ է՝ համայն աշխարհին կարող եմ հայտնել, որ ինքը օգտակար մարդ է այս հանրապետության համար՝ երկու կարծիք լինել չի կարող, բայց այսօր խոսքը գնում է ատենախոսության մասին... Իսկ ինչ վերաբերում է նրա ունակություններին, ես ավելին ասեմ՝ նա աշխատել է մեր լաբորատորիայում, ես նրա ունակությունները հիանալի գիտեմ, որ նա շատ ընդունակ մարդ է, հիանալի գիտեմ, ինքն էլ դա գիտի: Բայց խոսքը վերաբերում է տվյալ դեպքում այս աշխատությանը եւ ոչ թե մեկ այլ աշխատության... Նրա ծառայությունները մեծ են: Բայց խոսքը միայն այս աշխատության մասին է»:

Մհեր Կարապետյան, պատ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՄՀ «Հայոց պատմության ամբիոն»-ի վարիչ, Մասնագիտական խորհրդի անդամ. «Ես՝ իբրեւ գիտխորհրդի անդամ, ամենայն մանրամասնությամբ կարդացել եմ աշխատանքի ավտոռեֆերատը, կարդացել եմ նաեւ նրա ատենախոսական գիրքը: Զթաքցնեմ, որ ինձ հայտնի էին ինչ-ինչ կանխակալ պատկերացումներ, դա երեւի բոլորիդ էր հայտնի: Եվ դրա համար որոշել էի, որ պետք է ամենայն ուշադրությամբ հետեւեմ պաշտպանության ընթացքին: Ուզում եմ խոսել այն փայլուն տպավորության մասին, որ թողեց ատենախոսն ինձ վրա: Իր առարկությունները, մեծի մասամբ, հիմնավոր էին: Այս ամբողջ ընթացքում նա ցույց տվեց, որ լիակատար չափով արժանի է ստանալու պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանը, որովհետեւ մենք գործ ունենք անառարկելիորեն ձեւավորված փայլուն գիտնականի հետ»:

Աշոտ Մելքոնյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, Պատմության ինստիտուտի տնօրեն, Մասնագիտական խորհրդի անդամ. «Արմեն Այվազյանի հետ ես ընկերություն եմ արել, մտերիմներ ենք եղել, շատ հարցերում համախոհներ ենք: Ես իրեն բազմիցս ասել եմ՝ «Կեցցե՛ս այն հրաշալի աշխատության համար, որ գրել ես ամերիկյան պատմագրության կապակցությամբ: Ես ունեմ մի գործնական առաջարկություն. կարծում եմ, որ նման պայմաններում քվեարկությունը, ինչ արդյունք էլ ունենա, օբյեկտիվ չի դիտվելու: Գտնենք ձեւը, քվեարկությունը հետաձգենք»:

Լիլիթ Արզումանյան, բան. գիտ. դոկտոր, Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ. «Ես արդեն ուղիղ տասը տարի Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ եմ: Այս պաշտպանությունը զարմանալիորեն ընտիր պաշտպանություն էր, որովհետեւ առաջին անգամ իրոք կային հակադիր կարծիքներ, առաջին

անգամ ես տեսա պաշտպանություն, որ մենք միշտ երազել ենք»:

Վլադիմիր Ղազախեցյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, Մասնագիտական խորհրդի անդամ. «Ես ղեկավարվում եմ ավտոռեֆերատով, որին լավ ծանոթացել եմ, եւ ղեկավարվում եմ այսօրվա քննության ընթացքով: Ստացա հիանալի տպավորություն: Ընդ որում, բացասական կարծիքների մեջ ես լուրջ գիտական դիտողություններ չեմ տեսնում՝ «ծավալը քիչ է, կառուցվածքը՝ այսպես չէ»: Մեր առջեւ է հասունացած գիտնական, որին ես կրկնակի կարող եմ դրական քվեարկել»: Սեն Արեւշատյան, ակադեմիկոս. «Շատ դիպուկ էր Լիլիթ Արզումանյանի խոսքը, որ սա հասունացած գիտնականի, հասունացած դոկտորի «իսկական պաշտպանություն էր»:

Մատենադարանի տնօրենը (այդ հաստատությունում է գրվել ատենախոսությունը) սրբորեն օգտագործեց «պաշտպանություն» բառի ուղղակի իմաստը՝ նկատելով, որ դա իսկական պաշտպանություն էր «բոլոր առարկությունների, քննադատական դիտողությունների եւ այլնի» դեմ: Նա նաեւ հիշեցրեց, որ Մատենադարանում Այվազյանի աշխատանքը քննարկվել եւ մշակվել է պատմական գիտությունների դոկտոր Վարդան Գրիգորյանի անմիջական մասնակցությամբ, որը հատկապես այդ շրջանի ճանաչված մասնագետ է:

Երբ ես շուրջ չորս ժամ դիտում էի պաշտպանության տեսագրությունը (դա շատ հետաքրքրական եւ ուսանելի պատմական վավերագիր է), հատուկ ուշադրություն դարձրեցի ակադեմիկոս Արեւշատյանի ելույթին: Անսալով նրա մեղմ ձայնին, ինձ որսում էի այն մտքի վրա, որ ինչ-որ անհարմարության զգացում եմ ապրում իմ կողմից անչափ հարգված մարդու, նրբազգաց մտավորականի հանդեպ: Ինչպես եւ այդ կարգի բոլոր մարդիկ, նա՝ մաքուր իր մտադրություններում եւ մտքերում, չափից ավելի միամիտ էր: Մասնագիտական խորհրդին տեղեկացնելով, որ Է. Բաղդասարյանի բաժնում աշխատանքը քննարկվել է Մատենադարանի այլ աշխատակիցների հետ մեկտեղ եւ նրան անաչառ գնահատական է տրվել՝ երաշխավորվելով պաշտպանության, Արեւշատյանն ասաց. «Ես շատ ուրախ եմ, որ մեր կարծիքը լիովին համապատասխանում է պաշտոնական ընդդիմախոսների կարծիքներին եւ հանձնարարականին: Պետք է վստահել այդ կարծիքներին եւ ղեկավարվել դրանցով: Ես կարծում եմ, որ ճիշտ կկոդմնորոշվեն Մասնագիտական խորհրդի անդամները, եւ մենք շնորհալի աշխատող, նպատակասլաց գիտական գործունեություն ծավալած Արմեն Այվազյանին կկարողանանք գնահատել՝ այսօր շնորհելով նրան պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճանը»:

Վերջը հաջորդիվ

սկիզբը նախորդ համարում

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՌՈՂ Է, ՈՐԸ ՉՈՐ ՊԵՏՔ Է ՊԱՅԵԼ

ՉՈՐԻ ԲԱԼԱՅԱՆ

Հետաքրքրական կլիներ իմանալ, թե ինչո՞ւ ինձ ուղղված «Բաց նամակ»-ի հեղինակը չի մեղադրել, ասենք, ֆիզիկոս գիտնական, ակադեմիկոս Ռաֆայել Ղազարյանին, որ նա, իր ֆիզիկայով զբաղվելու փոխարեն, իրեն թույլ է տվել ելույթ ունենալ Մասնագիտական խորհրդում, ուր քննարկվում են ոչ թե ֆիզիկայի, այլ պատմագրության խնդիրներ: Ռաֆայել Ղազարյանը, ինչպես եւ բոլոր նրանք, ովքեր հետագայում արձագանքեցին Արմեն Այվազյանի ատենախոսության պաշտպանության տապալմանը, իրոք չի խոսել պատմագիտության մասին, որպես այդպիսին, ոչ էլ բանավեճի նրբերանգների մասին: Նա խոսել է բարոյականության մասին. «Ես գիտական պաշտպանությունների այս խորհրդի անդամներից խնդրում եմ միայն վեր կանգնել սուբյեկտիվ ինչ-որ պահերից, վեր կանգնել ինչ-որ անգամ հնարավոր հանձնարարականներից եւ քվեարկել խղճի մտոք»: Եվ ավելացրել. «Ես երեսուն-քառասուն տարի ֆիզիկական եւ ճարտարագիտական գիտական պաշտպանության խորհուրդների անդամ եմ եւ մեծամտաբար, ինչպես հատուկ է ֆիզիկոսներին, համոզված էի, որ ճշգրիտ գիտություններ են միայն ֆիզիկան, կամ, ասենք, տեխնիկան եւ այլն: Այսօր Արմենը ինձ համոզեց, որ պատմությունը ճշգրիտ գիտություն է, միանգամայն ճշգրիտ գիտություն»:

Ես հարկ չեմ համարում այստեղ վկայակոչել նիստի ժամանակ հնչած «կողմ» եւ «դեմ» փաստարկները: Չեմ ցանկանում մեջբերել պաշտոնական երաշխավորագրերի եւ կարծիքների տեքստերը: Միայն կհիշեցնեմ, որ վերջինը ելույթ ունեցավ ինքը՝ Մասնագիտական խորհրդի նախագահ, Գիտությունների ակադեմիայի փոխնախագահ-գիտքարտուղար Վլադիմիր Բարխուդարյանը: Կբերեմ այն մտքերի հատվածները, ուր հնչում է Այվազյանի անձի՝ որպես գիտնականի, գնահատականը. «Մեզ համար

ավելի կարելոր է այն երիտասարդը, որը Արմենն է եւ մեր պատմության ապագան է (ընդգծումն իմն է՝ Չ. Բ.) Ես ամերիկյան հայագիտության մասին գիրքը կարդացել եմ, նրան հրավիրել եմ եւ ասել՝ «շատ լավ գիրք է, շատ տաղանդավոր գիրք է, ես էլ միշտ ինչքան կարող եմ, ձեզ կպաշտպանեմ»: Մյուս կողմից, տեսեք ինչ դժվարության առաջ է ընկեր Այվազյանը մեզ կանգնեցրել. աղբյուրները մանրակրկիտ հետազոտել է, գրականությանը փայլուն տեղյակ է, աղբյուրներին փայլուն տեղյակ է, լեզուների փայլուն իմացություն, լավ անալիզ անող, շնորհալի երիտասարդ է: Այսինքն, իմ կարծիքը հետեւյալն է՝ ներկայացրած աշխատանքը իր ունակությունների համապատասխան աշխատանք չէ: Թույլ աշխատանք է ներկայացված: Մի կողմից աշխատանքը թույլ է, մյուս կողմից՝ նա լիովին արժանի է դոկտորականի: Ես դրանում չեմ կասկածում, իսկապես շնորհալի գիտաշխատող է»:

Ելույթի ամենավերջում Մասնագիտական խորհրդի նախագահն ընդգծեց այն փաստը, որ ինքը համաձայն չէ ատենախոսին արված որոշ դիտողությունների եւ, ինչպես ակադեմիկոս Ղազարյանը, առաջարկեց քվեարկել խղճի մտոք:

Քվեարկեցին՝ կողմ – 7, դեմ – 8, 3 քվեաթերթիկ էլ պարզվեց, որ անվավեր է: Ի դեպ, այնքան էլ հասկանալի չէ, թե տվյալ կոնկրետ դեպքում, երբ քվեարկում են ընդամենը տասնութ մարդ, ինչպես պատահեց, որ երեք քվեաթերթիկ (իսկ դա ընդհանուր թվի մոտ 17 տոկոսն է) հանկարծ անվավեր դարձավ:

Ահա եւ ողջ թվաբանությունը: Կարծես որեւէ արտասովոր բան չի էլ կատարվել: Բայց չէ՞ որ իրականում կատարվել է: Կատարվել է անհավանականը: Կատարվել է այն, որ մարդկությունը բազմիցս անցել է հնում: Դեռեւս հին Հռոմում իրավաբաններն ու փիլիսոփաները պահանջում էին խստորեն պահպանել «Արգումենտում ադ հոմինեմ» սկզբունքը, քաջ գիտակցելով, թե ինչ ցավալի հետեւանքներ են լինում, երբ որպես ապացույց բերվելիք փաստերի եւ դատողությունների փոխարեն «անցնում են անձին»: Արմեն Այվազյանի դեպքում մենք ականատեսն ենք, որ խնդիրը ոչ այնքան բուն ատենախոսությունն է, որքան իր իսկ անձը: Չէ՞ որ պաշտպանության մասին ընդհանրապես խոսք չկար, երբ, ինչպես արդեն ասվել է, նրան ուղղակի թույլ չտվեցին մասնակցել հիշատակված հայագիտական համաժողովին, որին, ելնելով իրերի տրամաբանությունից ու պաշտպանության ընթացքում թե՛ «մերոնց», թե՛ «ձերոնց» ինչեցրած դատողություններից, գնահատականներից, մակդիրներից, պարտադիր կերպով պետք է հրավիրվեր «տաղանդավոր», «շնորհալի», «հարցախույզ», «լուրջ», «վառ», «փայլուն» հայագետը, որին բազմաթիվ հեղինակավոր

մասնագետ գիտնականներ ճանաչում են որպես «հայ պատմագրության ապագա»: Ավելին, մամուլում հնչեցին Հայաստանի ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Ա. Մելքոնյանի, ինչպես նաեւ ակադեմիկոսներ Վ. Բարխուդարյանի եւ Հ. Սիմոնյանի կարծիքները, թե «սույն համաժողովի գումարման դրդապատճառների մեջ պետք է փնտրել Ա. Այվազյանի աշխատությունների լույս ընծայումը»:

Պաշտպանության ընթացքում, ինչպես ասվեց, որոշ ընդդիմախոսների խոսքում կարմիր թելի պես անցնում էր այն «կրկներգը», թե նրա «այն» գիրքը տաղանդավոր է, դոկտորականի արժան, համարձակ, իսկ ահա «այս մեկը»՝ թույլ է եւ առհասարակ անարժան հեղինակի տաղանդին: Իսկ սրանում արդեն քողարկված է չար մտադրություն: Ինքս ինձ թույլ չտալով մտնելու գիտության թավուտների մեջ (թեեւ, ինչպես ասում են, մատիտը ձեռքիս եմ կարդացել «Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում» ատենախոսական գիրքը, որն, ի դեպ, լույս է տեսել ոչ միայն «նեղ» մասնագետների համար) նշեմ, որ պաշտպանության ընթացքում, շատ գիտնականների կարծիքով, ատենախոսի հասցեին որեւէ լուրջ, սկզբունքային առարկություններ ու դիտողություններ գործնականում չեն հնչել: Այս կապակցությամբ ընթերցողի ուշադրությունը կուզենայինք հրավիրել ուղղակի սպանիչ մի մանրուքի վրա:

ԵՊՀ «Հայոց պատմության ամբիոն»-ի աշխատակիցը, այսօրինակ դեպքի համար օգտագործելով բավականին տարօրինակ նամականի ժանրը, իր «Բաց նամակում», ինչպես վերը նշել ենք, տիեզերական կոծ է բարձրացնում «պատմություն» եւ «պատմագրություն» եզրույթների շուրջ, բարձրաձայն հայտարարում է, որ «մեր պատմագիտությունը վստահելի ձեռքերում է», սակայն այսքանով հանդերձ լռության է մատնում «Գոլոս Արմենիի»-ում դրանից ընդամենը մեկ շաբաթ առաջ տպագրված հրապարակումը, ուր Լեւոն Միքայելյանը գրում է. «...կազմակերպված ձեռով տապալված պաշտպանությունը հօդս ցնդեցրեց երեսպաշտական եւ մեր պատմագիտության հետագա զարգացման համար, ըստ էության, կործանարար՝ արտաքին բարեհաջողության եւ համաձայնության այն մթնոլորտը, որը, մասնավորաբար, ապարդյուն փորձում էին աշխարհին ի ցույց դնել այս տարվա (2003-ի՝ 2. Բ.) սեպտեմբերին կայացած Հայագիտական առաջին համաշխարհային կոնգրեսի կազմակերպիչները»:

Այս ահավոր մեղադրանքի հիմնավորումը, սակայն, «Գոլոս Արմենիի» թերթի հեղինակին տալիս է ինքը՝ Այվազյանը: Կարդալով «Հատուկ պատվեր մասնագիտական խորհրդին» հոդվածը՝ ես գրադարակից վերցրեցի Ա. Այվազյանի «Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ (քննական տեսություն)» գիրքը: Նորից

հիշեցնեմ ընթերցողին, որ սա հե՛նց այն գիրքն է, որը պաշտպանության ժամանակ այդպես հեւիհեւ գովաբանում էին թե՛ ատենախոսի համախոհները, թե՛ հակառակորդները: Եվ առաջին իսկ էջում կարդում եմ. «Ունեմ բազմաթիվ ամերիկացի ընկերներ, որոնց հարգում եւ սիրում եմ: Յետեւաբար՝ քննադատական սուր ուղղվածություն ունեցող այս աշխատության մեջ չարժե փնտրել հակաամերիկյան պարզունակ մոտիվներ: Այդպիսիք չկան: Գիրքը գրվել է գիտությունն ու ճշմարտությունը պաշտպանելու եւ հաստատելու անկեղծ մղումով: Սույն հետազոտությունը մեզ բերել է այն հաստատ համոզման, որ ամերիկյան ու առհասարակ միջազգային հայագիտության խնդիրն ու ապագան ամենից առավել կախված են հայաստանյան հայագիտության մակարդակից եւ վտանգված ապագայից» (ընգծումն իմն է՝ Չ. Բ.):

Եվ այսպես, սեւով սպիտակի վրա Արմենը գրում է, որ հայրենական հայագիտության ճակատագիրը վտանգված է: Իր գրքում Այվազյանը հարցադրում է անում. «Որո՞նք էին, ուրեմն, այն պատճառները, որ հայաստանցի հայագետներին խանգարեցին ժամանակին նշմարել եւ հակազդել Արեւմուտքում հայոց պատմությունը խեղաթյուրելու աճող միտումներին»: Ու ինքն էլ պատասխանում է հարցին՝ բերելով պատճառ-գործոնների մի ահագին քանակություն, որ աղետալի ազդեցություն է ունեցել հայագիտության զարգացման վրա՝ սկսած XIX դարի վերջից մինչեւ այսօր: Դա եւ՛ «արեւմտյան հայագիտության նկատմամբ ձեւավորված անքննադատ վերաբերմունքն» է, եւ՛ «սովետահայ պատմագիտական դպրոցի» լեզվական արգելքը, եւ՛ «ազգայնականության մեջ չմեղադրվելու բնական վախը»: Ե՛վ այն փաստը, որ մեր երկրում երկար ժամանակ «անհարկի անտեսվել են քաղաքագիտական ուղղվածություն ունեցող պատմագիտությունը եւ պատմատեսությունը»: Դա նաեւ այն է, որ «արեւմտյան «հայագիտությունը» իր առջեւ դրված խնդիրներն իրականացնում է ո՛չ թուրք-ադրբեջանական գռեհիկ կոպտությամբ, այլ շատ ավելի նուրբ, արտաքնապես՝ գիտական ընդգծվածությամբ եւ ակադեմիական շղարշով: Այս կարգի կեղծարարությունը հարաբերականորեն դժվար նշմարելի է, ու հետեւապես՝ առավել վտանգավոր»:

Իր գրքում Արմեն Այվազյանը դիմակազերծել է արեւմտյան՝ մասնավորապես ամերիկյան այն հայագետներին, որոնք ավանդաբար ոչնչից չվախենալով՝ վաղուց արդեն նվաստացրել եւ պղծել են հայ ժողովրդի պատմությունը: Նրանցից շատերը հանդես են գալիս երկու կերպարանքով եւ՛ պատմության մեջ, եւ՛ գաղափարախոսության մեջ: Եվ սա հավանաբար այն դեպքն է, երբ ասում են, որ «պատմաբանները կեղծում

են անցյալը, գաղափարախոսները՝ ապագան»։ Ի՞նչ արժե միայն «Հայացք դեպի Արարատ։ Հայաստանը նոր պատմության մեջ» գրպարտչագրի հեղինակ Ռոնալդ Գրիգոր Սյունիի (նրա մասին ոչ առանց հեգնանքի արտահայտվեց ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանը պաշտպանության ժամանակ) լկտի խոստովանությունը, թե իր նպատակն է «կազմալուծել» հայ «քաղաքական ազգայնականների քաղաքական գաղափարախոսության հիմքը, ըստ որի հայերի շարունակական գոյությունը որպես պատմական ժողովուրդ, նրանց առաջացումը Հայկական լեռնաշխարհում նրանց գիևում է ինքնորոշման եւ պետականության իրավունքով ու նաեւ պատմականորեն վավերացված պահանջատիրությամբ այն տարածքների նկատմամբ, որ կազմում են Հայաստանը»։

Հիշեցնենք, որ Սյունիի գիրքը հրատարակվել է ԱՄՆ-ում 1993 թվականին, երբ Ադրբեջանի կողմից պարտադրված՝ Արցախյան հայրենական պատերազմում հայ ժողովուրդը մեծագույն զոհերի գնով պաշտպանում էր իր վերածնված պետականությունը։ Եվ հենց այդ ժամանակներից ի վեր շատ արեւմտյան, կրկնում եմ, հատկապես ամերիկյան հայագետներ եւ կովկասագետներ աներեւակայելի եռանդով կաշվից դուրս են գալիս՝ աշխարհին «ցույց տալու», որ «ադրբեջանցիների հնագույն նախնիները եղել են աղվանները», որոնք էլ կառուցել են Գանձասարի տաճարը, որ քաղաքական քարտեզի վրա Հայաստանն ընդամենը «քաղաքական սահմաններ չունեցող աշխարհագրական մի ինչ-որ հիշողություն է», որ ո՛չ հորենացին, ո՛չ Եդիշեն պատմիչներ չեն բառիս բուն իմաստով, որ հայը երբեք չի պայքարել իր ազատագրման համար։ Այս ամենի մասին իր «Քննական տեսության» մեջ հանգամանորեն գրում է Արմեն Այվազյանը, որին հենց այս աշխատանքի համար էին այդքան ջերմորեն դրվատում։ Ուրեմն ինչո՞ւ այսօր, երբ պատմագիտության, հատկապես պատմագրության, դերն անհրաժեշտ է հավասարեցնել հզոր զենքի, չոր վառոդի, ինչո՞ւ, ինչպես գրում է ակադեմիկոս Տեր-Ստեփանյանը, համախմբված, միահամուռ ուժերով Հայաստանի ու հայ ժողովրդի պատմության կեղծարարների դեմ կռիվ տալու փոխարեն, մենք լռում ենք։ Եթե Այվազյանը ճիշտ չէ, ապա ինչպե՞ս հասկանալ, որ դոկտոր Բաբկեն Հարությունյանի բառերով «շատ ունակ մարդու» աշխատանքը լույս է տեսել իր ղեկավարած «գիտական խորհրդի որոշմամբ»։ Ինչպե՞ս հասկանալ Վլադիմիր Բարխուդարյանի այն բառերը, որ «լավ վերլուծաբանը», «շտրիալի երիտասարդը» գրել է «շատ լավ գիրք, շատ տաղանդավոր գիրք»։

Վերջապես ինչպե՞ս հասկանալ նաեւ այն, որ Մասնագիտական խորհրդի

նախագահի կարծիքով, նույնիսկ Այվազյանի այն գիտական աշխատանքը, որը մերժվեց պաշտպանության ժամանակ, արժանի է, որպեսզի «շնորհալի գիտաշխատողը» ստանա դոկտորի գիտական աստիճան: Իսկ եթե իրավացի է երիտասարդ պատմաբանը, ապա էլ ինչո՞ւ է այս իրարանցումը: Այվազյանի ատենախոսության ճակատագիրը, որն անցած տարվա վերջին հուլեաց ու վրդովեցրեց հասարակությանը, մենք չէ, որ պիտի որոշենք: Դրա համար կա Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողով: Ես ընդհանրապես չեմ կարծում, թե այսօր հարցերի հարցը՝ պատմագիտական դոկտորի գիտական աստիճան շնորհել, թե չշնորհելն է աղմկահարույց ատենախոսության հայցողին (ավելի ճիշտ՝ խոսքն ատենախոսության աղմկահարույց պաշտպանության մասին է): Այս կոնկրետ հարցն ինձ համար շատ էլ սկզբունքային չէ: Այն ավելի շուտ ՀԱՎԱԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ շարքից է: Արդարեւ, ամեն ոք չէ, որ կարող է նմանվել ռուս ականավոր բանաստեղծ եւ Էնցիկլոպեդիստ Վասիլի Անդրեեւիչ Ժուկովսկուն, որը բացահայտելով երիտասարդ Պուշկինի անվիճելի տաղանդը՝ նրան նվիրեց իր դիմանկարը, մակագրելով. «Հաղթած աշակերտին՝ պարտված ուսուցչից»՝ եւ դրանով էլ ավելի խորը հետք թողեց սերունդների երախտապարտ հիշողության մեջ: Ես, իհարկե, հասկանում եմ, որ օրինակն այնքան էլ կոռեկտ չէ, քանի որ Ժուկովսկին, մինչեւ ռոմանտիզմ քարոզելը, եղել է սենտիմենտալիզմի ջատագով: Բայց մեր դարն ուրիշ է: Այն ոչ միայն գործնական է, դժնի է, այլեւ դաժան: Դա է հաստատում նաեւ իրադրությունը, որի մեջ է հայտնվել մեր ժողովուրդը: Իրադրություն, երբ բոլոր գիտություններից ռազմավարական առումով թերեւս ամենակարեւորն ու ամենաանհրաժեշտը պատմությունն է: Նույն այն պատմությունը, որի մասին ֆրանսիացի պատմաբան Ամաբուլ Բարանտը գրել է, փորձելով կանխել արհավիրքը, որ շարժվում էր իր հայրենիքի վրա. «Պատմությունը չպետք է ինքն իրեն նսեմացնի այն աստիճան, որ դառնա ընթացիկ թշնամանքի ու հիշաչարության արձագանք»:

Երիտասարդ պատմաբան Արմեն Այվազյանի (եւ ոչ միայն նրա) աշխատությունները մեր աչքերը բացում են այն իրողության վրա, որ այսօրվա «ոչ՝ պատերազմ, ոչ՝ խաղաղություն» բարդ իրավիճակում մեզ պատերազմ է հայտարարված, եւ ի լրումն եղածի, պարզ ասենք՝ նաեւ պատմագրական պատերազմ: Հիշենք Օտտո ֆոն Բիսմարկի բազմիցս մեջբերվող միտքը. «Ֆրանս-պրուսական պատերազմը շահեց գյուղական ուսուցիչը»: Ինչպես հայտնի դարձավ Գերմանիայի առաջին կանցլերի կենսագրությունից, խոսքը վերաբերում էր, առաջին հերթին, «պատմության ուսուցչին»:

Կարծես մենք այդպես էլ դեռ չենք գիտակցել, որ վերջապես անկախություն

ու պետականություն ենք ձեռք բերել՝ դարձել ազատ ժողովուրդ: Կարծես մենք արդեն մոռացել ենք, որ աշխարհում գրպարտվում են միայն զոհերը: Եվ հաճախ ենք գրպարտվում, որովհետեւ մեզ դեռ ինքեցիայով զոհ են համարում: Եվ սա կատարվում է, թող ներեն ինձ մեր հարգելի պատմաբանները, նաեւ նրանց մեղքով: Այսօր, ինչպես ասել է Դյումա-հայրը, պատմաբանը չի կարող միայն «անցած դարաշրջանի տիրակալը» լինել: Ես չեմ ասել, որ խառնակ ժամանակներում պատմաբանների բոլոր նպատակադրումները, որքան էլ պարադոքսալ է, պիտի ուղղված լինեն դեպի ապագան: Ասում են՝ ազատ ժողովուրդների պատմությունն է այն միակ առարկան, որ արժանի է պատմաբանների ուշադրությանը: Համենայն դեպս, մեր համազգային բազմաչարչար կենսագրության մեջ մեկ անգամ չէ, որ համոզվել ենք՝ ճիշտ են այն հետազոտողները, որոնք բռնակալների կողմից ճնշված ժողովուրդների պատմությունը համարում են ընդամենը անեկդոտների ժողովածու: Դրանում մենք համոզվում ենք՝ ծանոթանալով թուրք եւ թուրքամետ «պատմաբանների» եւ «պատմագիրների» գրվածքներին:

Դժվար է վիճարկել Անտոն Զեխովի նուրբ հեգնանքը, որը մի առիթով նկատել է, թե «բազմապատկման ազգային աղյուսակ չի լինում»: Սակայն ինչ վերաբերում է պատմությանն ու պատմագրությանը, ապա այստեղ մենք անվիճելիորեն գործ ունենք մինչեւ ուղնուծուծը ազգային հասկացությունների հետ, գիտության ճիշտ այնպիսի ճյուղերի նման, ինչպիսիք են ռազմավարությունն ու մարտավարությունը: Եվ նա, ով առաջինն է ասել, թե պատերազմը չափազանց լուրջ ու ճակատագրական գործ է, որպեսզի այն լիովին վստահես գեներալներին, նա, իհարկե, ամենեւին էլ չի վիրավորել գիտնական-ստրատեգներին եւ դաշտային զորավարներին: Նույն խոսքը կարելի է հասցեագրել պատմությանն ու պատմագրությանը, որոնց ճակատագիրը չի կարելի ամբողջությամբ եւ առանց վերահսկողության վստահել նեղ մասնագետներին: Ճիշտ է, այս միտքն արդեն հնչել է Արմեն Այվազյանի ատենախոսության տապալված պաշտպանության արձագանքներում: Բայց վստահ եմ, որ սա այն դեպքն է, երբ կրկնությունը չի կարելի ընկալել որպես գրական հանցագործություն:

Ֆրանսիացի մեծ լուսավորիչ, իրավագետ ու փիլիսոփա Շառլ Լուի Մոնտեսքիոն, վերլուծելով պետության տարբեր ձեւերը եւ ժողովուրդների մտայնությունները, զարմանալի բանաձեւի է հանգել. «Երջանիկ է այն ժողովուրդը, որի պատմությունը ձանձրալի է..»: Ասում են՝ մեկ օր անց կարդալով իր այս գրառումը՝ փիլիսոփան ավելացրել է. «Բայց դրա համար անհրաժեշտ է, որ չձանձրանան իրենք՝ պատմաբանները՝ գտնվելով միշտ առաջավոր դիրքերում՝ պարեկության մեջ»:

AZG Daily #010, 01/24/2004